

Η μετάφραση της ποίησης. Ποιητές σε ρόλο μεταφραστή:

Προβληματισμός και διλήμματα

Νικόλας Ι. Μαντζουράνης

Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Sapienza

Abstract:

The translation of poetry constitutes a problem for the theoretics of translation. In Greece does not exist a reliable literary criticism that could help as to give an answer to the question.

The translator of poetry is not a “minor writer”, as we use to say for the translators of literature, but he is a real poet. Because the creation of poetry –and the translation as poetic creation- is dominated by inspiration.

Poetry constitutes a translation of the reality. So the translator has –for this reason- to retranslate this translation.

There is the opinion that the translators of poetry must be only “professional” poets. This is the most popular opinion. In my opinion (the second one and less popular because of her high risk of failure), any person who has the ability and - with poetic inspiration- is a real poet (no matter if he hasn't ever edit poetry) “has the right” to translate poetry.

Keywords: poets, literary criticism, translators, inspiration, poetry.

Η μετάφραση της ποίησης, απετέλεσε και αποτελεί σημείο τριβής ανάμεσα στους φιλόλογους, τους λογοτέχνες, το αναγνωστικό κοινό. Πολύ περισσότερο από την μετάφραση της λογοτεχνίας, όπου η πραγματικότητα, τουλάχιστον στην ελληνική εκδοτική σκηνή, είναι τουλάχιστον αρκετά «χαλαρή». Πολλοί μεταφράζουν, έστω και άσχημα, πολλές φορές χωρίς να έχουν επαγγελματική σχέση με το αντικείμενο. Ένας ερασιτεχνισμός επικρατεί, που βολεύει οικονομικά τους εκδότες, οι οποίοι καλύπτονται από τους διορθωτές τους και την εν πολλοίς άγνοια του αναγνωστικού εν Ελλάδι κοινού και των «κριτικών» που γράφουν στις εφημερίδες.

Στην ποίηση τα πράγματα είναι διαφορετικά. Μικρό το αναγνωστικό κοινό και πολύ απαιτητικότερο, λίγος ο όγκος των ποιημάτων που μεταφράζονται –επιλέγονται συνήθως τα καλύτερα. (Έχουμε κι εμείς οι Έλληνες ένα εθνικό πάθος για την ποίηση, το οποίο δεν ξέρω κι εγώ πού οφείλεται –στον Όμηρο; στα δυο βραβεία νόμπελ;- πάντως είναι κάτι το θετικό. Τουλάχιστον θετικότερο από την παντελή αδιαφορία). Έτσι λοιπόν, έχει αναπτυχθεί μια προβληματική περί του ποιός μπορεί, πρέπει, «δικαιούται», οφείλει, γνωρίζει να μεταφράζει ποίηση.

Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί επί του θέματος πολλές. Η επικρατούσα άποψη, είναι πως ποίηση «δικαιούνται» να μεταφράζουν αποκλειστικά και μόνον οι ποιητές. Μια άποψη αρκετά δημοφιλής ακόμα και ανάμεσα σε πανεπιστημιακούς. Διότι, όπως υποστηρίζουν, η μετάφραση της ποίησης δεν είναι απλή μετάφραση, αλλά δημιουργία ενός εξ' ολοκλήρου διαφορετικού ποιήματος. Έτσι, αυτός που μπορεί να μεταφράσει με επιτυχία ένα ποίημα, θα πρέπει όχι μόνο να είναι ικανός να μπει στο πνεύμα του πρωτοτύπου, αλλά και να συνθέσει ένα νέο ποίημα που να περιέχει και να αποδίδει στο ακέραιο το πνεύμα του αρχικού ποιήματος. Τα περί άριστης γνώσης της γλώσσας, μεταφοράς του κειμένου από το ένα πολιτισμικό περιβάλλον στο άλλο, προσοχή στις αναλογίες, επιλογή καταλλήλων λέξεων και όλα όσα διδάσκονται οι νέοι μεταφραστές σε πανεπιστήμια και ινστιτούτα τα θεωρώ δεδομένα, αυτονόητα, και πιστεύω κοινώς αποδεκτά και δεν θα τα επαναλάβω. Απλά θέλω να επισημάνω ότι κατά τη γνώμη μου –κι αυτή είναι μια μειοψηφούσα άποψη στις τάξεις των κριτικών, δασκάλων και όσων ασχολούνται με τη μετάφραση- μπορεί κάποιος να μεταφράζει και από μιά γλώσσα που

δεν είναι η μητρική του, προς τη μητρική του, ακόμα κι αν δεν είναι δίγλωσσος. Διότι, έχω την πεποίθηση ότι, αν κάποιος βρεθεί ανάμεσα σε δύο κουλτούρες –είτε εκ γενετής, είτε όχι- και είναι εις γνώσιν των πολιτιστικών εξελίξεών αυτών των γλωσσών, των λαών που ομιλούν αυτές τις γλώσσες, μπορεί να μεταφράσει άριστα είτε προς τη μία, είτε προς την άλλη. (Σε τελική ανάλυση, στην επιστήμη δεν χωρούν ρατσισμοί). Ένα παράδειγμα που θέλω να αναφέρω εδώ είναι ο Γιώργος Σαραντάρης, ο οποίος μετέφρασε και προς τα ιταλικά, και προς τα ελληνικά με την ίδια επιτυχία .

Ας επιστρέψουμε, όμως, στη μετάφραση της ποίησης. Είπα, ότι η κρατούσα άποψη είναι πως σωστότερο είναι οι ποιητές να μεταφράζουν ποίηση και μάλιστα έστω και από γλώσσες τις οποίες δε γνωρίζουν άριστα. Πολύ απλά και προσिता παραδείγματα αποτελούν ο Ελύτης, ο Σεφέρης και ο Καζαντζάκης (αναφορικά με τη θεία κωμωδία του ο τελευταίος). Προσπάθησα να κάνω μια σύντομη έρευνα, με την ευκαιρία και αυτής εδώ της συνάντησης, τόσο στο πανεπιστήμιο αλλά ερευνώντας και στον εκδοτικό και μεταφραστικό χώρο όπου αντιμετωπίζουν το θέμα για το οποίο συζητάμε σήμερα, κριτικά. Διαπίστωσα, λοιπόν, ότι οι απόψεις δίσταντο. Άλλοι θεωρούσαν τις μεταφράσεις ποιημάτων του Ονγκαρέτι από τον Ελύτη πολύ καλές και άλλοι του καταλόγιζαν ανεπάρκεια γνώσης της Ιταλικής. Άλλοι έβρισκαν τη Θεία Κωμωδία του Νίκου Καζαντζάκη αριστούργημα και άλλοι χαμηλής ποιότητας. Κάποιοι, μή θέλωντας να εκφραστούν αρνητικά απέναντι στον Καζαντζάκη, υποστήριξαν ότι ο Καζαντζάκης δεν μετέφρασε, άλλα έγραψε ένα δικό του έργο, βασιζόμενος στη Θεία Κωμωδία του Δάντη.

Δεν θέλω να αναφερθώ σε θεωρίες της μετάφρασης, ούτε να παραθέσω ιστορικά στοιχεία και βαρύγδουπες γνώμες και βιβλιογραφίες. Απλά θέλω να θέσω έναν προβληματισμό που με απασχόλησε από την αρχή, τόσο των προπτυχιακών, όσο και των μεταπτυχιακών μου σπουδών και συνεχίζει να με απασχολεί ακόμα και σήμερα στις επί διδακτορία σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης. Παρ'όλ'αυτά θα κάνω μια σύντομη ανάφορα. Σύμφωνα με τον Valery, « τοποθετημένος μεταξύ του όμορφου ιδανικού του, που ακόμα δεν έχει πάρει μορφή, και του τίποτα, ο ποιητής αποτελεί ένα είδος μεταφραστή». Ήδη, λοιπόν, ο ποιητής αποτελεί ένα είδος μεταφραστή – γλωσσικού, όχι διαγλωσσικού. Και αν παραδεχτούμε ότι από μετάφραση σε μετάφραση, πάντα κάτι χάνεται, η μετάφραση της ποίησης, που αποτελεί δευτερογενή μετάφραση χάνει ακόμα περισσότερα. Πόσο μάλλον η μετάφραση ποίησης από ήδη μεταφρασμένο κείμενο (όπως έκαναν και κάνουν πολλοί ποιητές σε ρόλο μεταφραστή που μετέφραζαν ιταλικά ή αραβικά ποιήματα στα ελληνικά, βασιζόμενοι σε γαλλικές μεταφράσεις. Τριτογενής εργασία που απομακρύνεται κατά πολύ από το πρωτότυπο). Καλό είναι, λοιπόν, να μεταφράζει ποίηση, κάποιος καλός γνώστης της γλώσσας –θα δούμε παρακάτω ποιός, και όχι αναγκαστικά ένας ποιητής ο οποίος μπορεί να μη γνωρίζει καλά την γλώσσα πηγή, αλλά να μεταφράζει παρ'όλ'αυτά διότι αποτελεί εγύηση αυθεντικότητας ποιητικής έκφρασης.

Γνώμη μου είναι ότι μεταφραστές ποίησης, «δικαιούνται» να είναι, άτομα τα οποία έχουν την απαραίτητη κατάρτιση, φιλόλογοι θα έλεγα, οι οποίοι είναι και ποιητές. Και εξηγούμαι. Εδώ τίθεται το ερώτημα του ποιός είναι ποιητής, πότε αρχίζει κάποιος να είναι ποιητής. Πιστεύω ότι υπάρχει κάποια μορφή ποιητών οι οποίοι αν και δεν έχουν γράψει –φανερά έστω- και εκδώσει ποίηση, δημιουργούν ποιητικά, παράγοντας ποπητικό έργο μέσα από τις μεταφράσεις τους. Και αυτό δεν το αναφέρω εδώ με την έννοια αυτού που πολλοί δάσκαλοι μετάφρασης υποστηρίζουν, ότι ο μεταφραστής πεζογραφίας είναι ένας μικρός λογοτέχνης, ένας μικρός συγγραφέας. Δίνω στον καλό, στον αληθινό μεταφραστή ποίησης τον τίτλο του ποιητή αυτού καθ'εαυτού. Διότι ο ποιητής, σε αντίθεση με τον συγγραφέα, για να μεταφράσει ιδανικά ένα ποίημα, πρέπει να έχει και την κατάλληλη ποιητική έμπνευση –ενώ ο μεταφραστής λογοτεχνίας όχι. Ο

μεταφραστής ποίησης, λοιπόν, είναι, ποιητής αληθινός και όχι ένας μικρός ποιητής κατ' αναλογία με τον μεταφραστή πεζογραφίας, τον οποίο θεωρούμε έναν μικρό λογοτέχνη.

Τώρα κινδυνεύω να εισέλθω σε πεδία καθαρά φιλολογικά, που έχουν να κάνουν με την έμπνευση και τη γένεση της ποίησης, τα οποία αν και εμπίπτουν στο γνωστικό μου αντικείμενο, δεν είναι της παρούσης. Ανέφερα και παραπάνω τη λέξη «ιδανική», που και αυτή ίσως θα μπορούσε να προκαλέσει διαφωνίες, αφού όλοι οι γνωστοί θεωρητικοί της μετάφρασης θεωρούν ότι δεν μπορεί να υπάρξει ιδανική μετάφραση, διότι το πρωτότυπο είναι αναντικατάστατο. Πιστεύω ότι αυτό στην ποίηση αναιρείται, ή μπορεί να αναιρεθεί, διότι είναι τέτοια η αφαιρετική ισχύς της ποιητικής έμπνευσης, ούτως ώστε να καθίσταται δυνατό όχι μόνο να υπάρξει ισοδύναμη ποιητική μετάφραση, αλλά να υπάρξει η τέλεια πανομοιότυπη στην ουσία μετάφραση. Ίσως αυτό να ακούγεται τραβηγμένο, ουτοπικό ή και αντιεπιστημονικό για μερικούς, θεωρώ όμως ότι είναι τέτοια η δύναμη της ποιητικής έμπνευσης που είναι εφικτό να γίνει αυτό.

Ένα θέμα το οποίο γεννάται, είναι το πώς μπορούμε να αξιολογήσουμε, να θέσουμε τα κριτήρια αξιολόγησης της ποιητικής μετάφρασης. Αυτό, κατά τη γνώμη μου είναι ένα ζήτημα το οποίο είναι από μια άποψη απλούστατο να επιλυθεί και από μιά άλλη άποψη άλυτο. Απλούστατο από την άποψη βάσει της οποίας το καλό ποίημα ή η καλή μετάφραση ποιήματος δικαιώνεται αργά ή γρήγορα από το κοινό και την ιστορία –και αντιστρόφως. Άλυτο, διότι στην Ελλάδα τουλάχιστο δεν υπάρχει αξιόπιστη κριτική. Τα άτομα τα οποία νομίζουν ότι γράφουν κριτική σε εφημερίδες και περιοδικά, συνήθως δεν μπαίνουν στην ουσία του θέματος –λίγοι είναι αυτοί που παίρνουν ανεξάρτητη θέση και έχουν άποψη. Πρέπει, λοιπόν, να κρίνει ο καθένας μόνος του την μεταφρασμένη ποίηση, και όχι να εμπιστεύεται κριτικές αμφιβόλου ποιότητας. Και η κριτική στην Ελλάδα είναι, δυστυχώς, αμφιβόλου ποιότητας.

Φτάνω λοιπόν στο δίλημμα. Να μεταφράζουν ποίηση αναγνωρισμένοι ποιητές, που κατέχουν ποίηση και το αποτέλεσμα θα είναι σίγουρα ποιητικό, αλλά ίσως υστερεί μεταφραστικά; Η απάντηση είναι πως όχι. Ποίηση μπορούν να μεταφράσουν και άλλοι, οι οποίοι δεν είναι ποιητές αναγνωρισμένοι, δεν έχουν εκδόσει ποίηση, είναι όμως ουσιαστικοί ποιητές και μπορούν να εκφραστούν ποιητικά μέσα από την μετάφραση. Η πρώτη λύση, μας εξασφαλίζει πως πάντα θα έχουμε να κάνουμε με ποίηση, καλώς ή κακώς μεταφρασμένη. Η δεύτερη άποψη, την οποία υιοθετώ και προτείνω εγώ, μας αφήνει ακάλυπτους μπροστά στην κακοποίηση της ποίησης, αλλά μπορεί να συμπληρώσει κενά τα οποία –εννοώ άρτιες ποιητικές μεταφράσεις από ταλαντούχους μεταφραστές ποίησης μη επισήμως ποιητές- που ίσως να μην μπορεί να μας δώσει η πρώτη επιλογή. Αξίζει να το «ρискάρουμε»; Πιστεύω πως ναι. Αξίζει τον κόπο να περάσει η μετάφραση της ποίησης σε ταλαντούχους μεταφραστές –κρυφούς ποιητές, ούτως ώστε να μπορέσουμε να έχουμε πλουραλισμό στην μετάφραση της ποίησης, αν αναδειχθούν νέα ταλέντα και ας διατρέξουμε και κινδύνους από κακούς μεταφραστές. Αυτοί υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν –τίποτα δεν είναι τέλειο. Πολλά λανθασμένα πράγματα μπορούν να γίνουν και γίνονται, αλλά με το πέρασμα του χρόνου τα καλά συνήθως μένουν. Και αν κάτι καλό γίνει αποδεκτό, έστω κι από μια μειοψηφία, κι από έναν άνθρωπο, πάλι κέρδος θα έχουμε.

Ελπίζω, αν δημιουργήσα κάποια σύγχυση, αυτή να είναι δημιουργική.